

Identifying the Factors Affecting Regional Inequality in Iran

Rasoul Abbasi Taghidizaj*

Assistant Prof sociology university of mohaghegh ardabili, Iran

Asghar Pashazadeh

PhD in Geography and Urban Planning, Mohaghegh Ardabili University, Iran

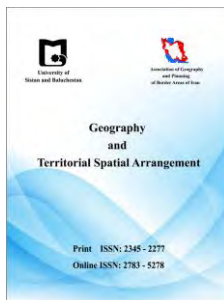

Abbasi Taghidizaj, R & Pashazadeh, A. (2021). [Identifying the Factors Affecting Regional Inequality in Iran]. *Geography and Territorial Spatial Arrangement*, 11 (41), 25-50.

doi <http://dx.doi.org/10.22111/GAIJ.2021.6573>

Article type:
Research Article

Received: 06/07/2021
Revised: 28/08/2021
Accepted: 31/10/2021

ABSTRACT

Regional inequality as one of the existing forms of inequality is one of the issues in the system of opportunity and its presence / absence and intensity / weakness has an important effect on the order and cohesion of society at different levels and dimensions. This is a serious problem, especially in developing countries. Due to the importance of this issue, this study seeks to identify the factors affecting regional inequality in Iran. The present study is a descriptive-exploratory study and the statistical population of the study consists of experts familiar with the issue of inequality and development of regions in Iran. Snowball, 10 of them were selected as a statistical sample of the study. Also, Content analysis, structural-interpretive modeling (ISM) and MICMAC analysis were also used to analyze the data. The results showed that out of 47 initially identified factors, 14 factors, including factors of poor planning, decisions of managers and planners and poor access to facilities and equipment, in calculating content validity, CVR coefficient above 0.75 and were recognized as the final factors of regional inequality. Also, the leveling of factors showed that the relevant factors can be classified into six levels. The factors of unique resources and capabilities were at the lowest level with 29% subscription and the factors of government centralism and inefficiency were at the highest level with 90% and 91% subscription. Their classification also showed that the factors of manpower constraint (with influence 10 and degree of dependence 5), lack of financial and investment resources (with influence 8 and degree of dependence 7) and lack of attention to research (with influence 13 and the degree of dependence 5) are the key factors of regional inequality and have a great impact on inequality.

Keywords:
Regional Inequality,
Development,
Structural-
Interpretive
Modeling (ISM),
MICMAC, Iran.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended Abstract

1- Introduction

One of the obstacles of development in the general sense is the existence of spatial differences and inequalities and the unequal distribution of opportunities in space. In many countries, this is a

major development challenge as it deprives society of the optimal use of space and contributes to the geographical density of poverty. This social phenomenon is spreading in the world today as pervasive phenomena. Iran, as a developing country, is no exception to this situation and the results of various studies show it. Therefore, in order to achieve balanced development in the country, it is necessary to consider the factors and causal mechanisms of this type of inequality. This research uses a qualitative approach and integrated insight and uses a structural-interpretive model that seeks to answer the question that in general, what factors in

*Corresponding Author: Rasoul Abbasi Taghidizaj

E-mail: Rasoulabbasi@uma.ac.ir

the form of combined causality have caused the emergence of this type of inequality in Iran?

2- Theoretical Foundations

The existing literature indicates that there are two different views on regional inequality. Some believe that inequality between regions is due to the lack of proper use of the potentials and capabilities of regions. The second group considers it as the result of the uniqueness of resources and capabilities of some regions compared to other regions, which can create competitive advantages for them. The chosen approach of this research is the radical approach and the view of dependence. According to dependency theorists, spatial inequality is most prevalent in peripheral countries whose central regions have significant economic and social inequality with peripheral or peripheral regions, although peripheral regions have high capabilities and resources.

3- Material and Methods

The method of the present study is descriptive-exploratory. The statistical population of the study consists of experts and university professors (familiar with the issue of regional inequality and regional development) working in the provinces of Ardabil, Tehran, Khuzestan, Isfahan, Kurdistan, Khorasan Razavi and Sistan and Baluchestan. Due to the uncertainty of their number and the ambiguity in their familiarity with the subject of the research, the snowball method was used to identify experts. In this regard, first a questionnaire was emailed to 5 professors familiar with the research topic and they were asked to introduce professors and experts familiar with the research topic. In this way, we corresponded with 12 other experts and finally 10 questionnaires that had high validity and their answers were close and had high repetition were selected as statistical sample people for the next stages of the research. After summarizing the factors and determining their content validity, finally, a specialized questionnaire on the effectiveness of the factors was evaluated again by the same 10 relevant experts. Content analysis method (CVR) was used for the validity of the research instrument, retest method was used for its reliability, and Structural-Interpretive Modeling (ISM) and MICMAC analysis were used for data analysis.

4- Result and Discussion

The results showed that the factors of poor planning, low attention to research and poor management with high influence, have the most impact and social gaps with low influence, have the least impact on creating regional inequality. In this study, the factors of

regional inequality were classified into six levels. The result showed that the uniqueness of the resources and capabilities of the regions are at the lowest level and act as the foundation stone of the model. In order to identify the causes of regional inequality in Iran, we should start from this variable and move on to other variables. In fact, this factor has the greatest impact on other factors. At the highest level, the first level, are the factors of centralism and government inefficiency. The higher the level of factors, the more they are affected than effective. Also, the results obtained from the classification of research variables showed that the factors of unique resources and capabilities have weak influence and dependence. Factors of poor access to facilities and equipment, technical and technological inefficiency, lack of optimal use of resources, social gaps and geographical area, have less penetration and high dependence. Factors of poor planning, poor management, ignorance and illiteracy, centralism and inefficiency of the government have high power of influence (provocation) and dependence. In fact, any action on these variables will change other variables. Factors of manpower constraints, lack of financial resources and investment, and lack of attention to research, have high influence and low dependence. These factors act as the structural cornerstone of the system and in order to fundamentally change the performance of the system, they must be emphasized in the first place.

5- Conclusion

The most important theoretical and methodological achievement of this research is to achieve a theoretical model using a limited number of cases and to repeat the results using a qualitative method, which shows the validity of the results and the reliability of the measurement tool. The results also show that poor planning, poor management, inefficiency in the use of technical and technological assistance, poor access to facilities and equipment, lack of optimal use of natural resources, limited manpower, lack of financial resources and investment, social divisions (injustice and class distance), ignorance and illiteracy, centralism, government inefficiency, uniqueness of resources and capabilities of some Regions, lack of attention to scientific and technological research and geographical area are the most important factors of regional inequality in Iran. In the meantime, regional inequality is affected by the uniqueness of the resources and capabilities of the regions and the limitation of skilled manpower internally and the lack of financial resources and investment and lack of attention to research from the external and macro

level. In fact, the key to balanced regional development is to address these challenges. It can be inferred that by giving importance to the research results, training skilled manpower and increasing financial capacity and investment in less developed areas, the ground for reducing inequality in the regions and further balanced development of the regions is provided. It should be noted that the above factors are interrelated with each other in a chain, so that by improving the situation of each factor, the ground is prepared for the improvement of the next factors. For example, paying attention to research, training skilled manpower, and increasing financial and investment capacity can increase the executive capacity of management and the effectiveness of government planning. Reducing government ownership and administrative bureaucracy can also be effective in reducing regional inequalities.

Keywords: Regional Inequality, Development, Structural-Interpretive Modeling (ISM), MICMAC, Iran.

6- References (Persian)

Ahmadi, M., Falahati, A. & Delangiz, S. (2020). Dynamic study of regional inequality transfer in Iran (Case study: Iranian provinces), *Quantitative Economics Quarterly* (Former Economic Studies, Shahid Chamran University of Ahvaz), 17(1): 85-119.

DOI: [10.22055/QJE.2019.27789.1984](https://doi.org/10.22055/QJE.2019.27789.1984)

Amira Ahmadi, H. (1996). *The Dynamics of Provincial Development and Inequality in Iran*, translated by Ali Taifi, *Journal of Political-Economic Information* (Information Institute), 109-110: 154-171.

<http://ensani.ir/fa/article/103151>

Azuji, A. (2011). Measuring and Analyzing Regional Inequalities in the Labor Market in the Fourth Development Plan, *Quarterly Journal of Planning and Budget* (Higher Institute of Management and Planning Education and Research), 16(2):83-106.

DOI: [20.1001.1.22519092.1390.16.2.4.9](https://doi.org/10.1001.1.22519092.1390.16.2.4.9)

Beero, A. (1987). *Culture of Social Sciences*, translated by Baqer Sarukhani, Tehran: Kayhan Publishing.

<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/505346>

Chalabi, M. (2006). *Sociology of Order: A Theoretical Analysis of Social Order*, Tehran: Ney Publishing.

<https://nashreney.com/content/%>

Hatiminejad, H., Manouchehri Miandoab, A., Baharloo, I., Ebrahimpour, A. & Hatiminejad, H.

(2012). *City and Social Justice: An Analysis of Neighborhood Inequalities* (Case Study: Old Neighborhoods of Miandoab City), *Human Geography Research* (University of Tehran), 44(80):63-41.

DOI: [10.22059/JHGR.2012.24600](https://doi.org/10.22059/JHGR.2012.24600).

Hunt, D. (1997). *An Overview of Theoretical Issues in Development Economics from the 1940s*, translated by Gholamreza Azad, *Journal of Political-Economic Information* (Information Institute), 12(119-120): 186-197.

<https://www.sid.ir/fa/journal/JournalListPaper.aspx?ID=3070>.

Karimi, Z. & Barati, J. (2017). Determining the level of regional inequality in the provinces of Iran: Analysis of multidimensional composite index, economic growth and development (Payame Noor University), 7(26):49-70.

DOI: [20.1001.1.22285954.1396.7.26.3.3](https://doi.org/20.1001.1.22285954.1396.7.26.3.3).

Nazmafar, H., Alibakhshi, A. & Bakhtar, S. (2015). Spatial Analysis of Regional Development of Kermanshah Province Using Multi-Criteria Decision-Making Models, *Journal of Applied Research in Geographical Sciences* (Kharazmi University), 15(39): 229-252.

DOI: [20.1001.1.22287736.1394.15.36.12.8](https://doi.org/20.1001.1.22287736.1394.15.36.12.8).

Prizadi, T. & Mirzazadeh, H. (2018). Regional Development in Iran with a Distributive Justice Approach, *Journal of Applied Research in Geographical Sciences* (Kharazmi University), 18(5):179-198.

DOI: [10.29252/jgs.18.50.179](https://doi.org/10.29252/jgs.18.50.179).

Sadeghi, A. & Saeedi Aghdam, M. (2014). Identifying and ranking the factors affecting the underdevelopment of Iran's economy from the perspective of experts using a combination of trial-and-error method and fuzzy network analysis process.

<https://civilica.com/doc/872249>.

Taqvaei, M., Shafaqi, S. & Qaderi, M. R. (2019). Identifying Key Factors Affecting Regional Inequalities in Golestan Province, *Journal of Spatial Planning* (Golestan University), 9(31):140-165.

DOI: [10.30488/GPS.2019.90114](https://doi.org/10.30488/GPS.2019.90114).

Tamami, P. (2017). *Factors Affecting Regional Development Inequalities in Provinces of Iran*, M.Sc. Thesis, Department of Economic Sciences, Razi University.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/001eef9790470a55fab5f5185259ff0>

Tavakolnia, J. & Shali, M. (2012). Regional Inequalities in Iran, *Environmental Planning Quarterly* (Islamic Azad University, Malayer Branch), 5(18):1-15.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=189407>

Vafai, L. (2020). *Leading Future: Selected Macroeconomics for Assessing Iran's Regional Development*, Tehran: Development and Foresight Research Center.

<https://www.dfric.ir/Portal/View/Page.aspx?PageId=27093e3c-d0fd-4de6-b1ae-fa5aff12d625&t=48>.

Yasuri, M. (2009). Inequality; Causes, How and Its Consequences, *Political-Economic Information* (Information Institute), 24(266): 218-229.

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/14992>

Zbardast, E. & Hag Rosta, S. (2015). Comparative Analysis of Regional Inequalities between Neighboring Provinces (Case Study: Hamadan and Markazi Provinces), *Letter of Architecture and Urban Planning* University of Arts, 8(15):113-138.

DOI:[10.30480/AUP.2015.14](https://doi.org/10.30480/AUP.2015.14).

7- References (English)

Collier, P., and Tuckett, D. (2021), Narratives as a coordinating device for reversing regional disequilibrium, *Oxford Review of Economic Policy*, 37 (1): 97-112.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa060>

Corvers, F. & Mayhew, K. (2021), Regional inequalities: causes and cures, *Oxf Rev Econ Policy*. 37(1): 1-16.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa067>

Coughlin, R. (2001). *Convergence Theories*, Prepared for Edgar F. Borgatta and Marie L, Washigton: *Encyclopedia of Sociology* (second edition).

<https://www.hse.ru/data/2010/01/20/1229134130/Gale%20Encyclopedia%20of%20Sociology%20Vol%201.pdf>

Devas, N. Rakodi, C. R. (1993). *Managing Fast-growing Cities: New Approaches to Urban Planning and Management in the Developing World*, Harlow: Longman Scientific and Technical.

<https://doi.org/10.1080/00420989420080311>

Garcilazo, E., Moreno-Monroy, A., & Martins, J.O. (2021), Regional inequalities and contributions to aggregate growth in the 2000s: an EU vs US comparison based on functional regions, *Oxford Review of Economic Policy*, 37 (1): 70-96.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa064>

Etzioni, A (2002), "The Good Society," *Seattle Journal for Social Justice*, 1(1): 83-96.

<https://digitalcommons.law.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1264&context=sjsj>

Forbes, D.K., (1984). *The Geography of Underdevelopment*, London; Croom Helm. 22(4): 1-214.

<https://doi.org/10.1080/00420988520080651>

He,C., Zhou,Y. & Zhu,S. (2017), Firm Dynamics, Institutional Context, And Regional Inequality Of Productivity In China, *Geographical Review*, 107 (2): 296-316.

<https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2016.12194.x>

Kim, S. (2008). *Spatial Inequality and Economic Development: Theories, facts, and policies*. Working Paper (No.6), Commission on Growth and Development, Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development.

<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28050?locale-attribute=es>

Kutscherauer, A. (2010). *Regional Disparities in Regional Development of the Czech Republic*. Ostrava: University of Ostrava.

<http://disparity.vsb.cz>

McCann, P. 2020. Perceptions of regional inequality and the geography of discontent: insights from the UK. *Regional Studies*. 54(2): 256-267.

<https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1619928>

Marchand, Y., Dubé,J. & Breau,S.(2020). Exploring the Causes and Consequences of Regional Income Inequality in Canada, *Economic Geography*, 96 (2): 83-107.

<https://doi.org/10.1080/00130095.2020.1715793>

Pacione, M. (2009), *Urban Geography: A Global Perspective*.London: Routledge.

<https://www.routledge.com/Urban-Geography-A-Global-Perspective/Pacione/p/book/9780415462020>

Rodriguez-Pose, A. (2018), *The revenge of the places that don't matter (and what to do about*

it), Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 11 (1): 189–209.

<https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024>

Roses, J. R., & Wolf, N. (2021), Regional growth and inequality in the long run: Europe, 1900 – 2015, Oxford Review of Economic Policy, 37 (1): 17-48.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa062>

Shankar, R. & Shah, A. (2003). Bridging the Economic Divide within Countries: A Scorecard on the performance of Regional Policies in Reducing Regional Income Disparities, World Development, 31(8): 1421-1441.

<https://ideas.repec.org/a/eee/wdevel/v31y2003i8p1421-1441.html>

شناسایی عوامل مؤثر بر نابرابری منطقه‌ای در ایران

رسول عباسی تقی دیزج* (استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی)

اصغر پاشازاده (دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی)

مقاله پژوهشی

چکیده

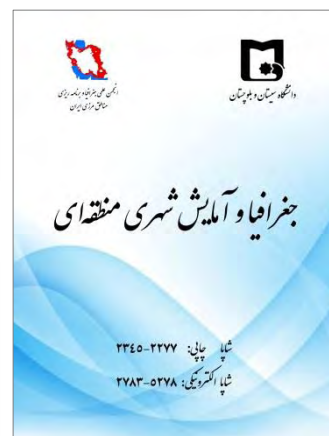
نابرابری منطقه‌ای به‌عنوان یکی از اشکال موجود نابرابری، از جمله مباحثی است که در نظام فرصت مطرح بوده و حضور/غیاب و شدت/ضعف آن تأثیر مهمی بر کمیّت و کیفیت نظم و انسجام جامعه در سطوح و ابعاد مختلف دارد. این مسئله به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه یک مسئله جدی است. با توجه به اهمیت موضوع، این مطالعه درصدد شناسایی عوامل مؤثر بر نابرابری منطقه‌ای در ایران است. پژوهش حاضر از نوع توصیفی-اکتشافی بوده است و جامعه آماری تحقیق را کارشناسان آشنا به موضوع نابرابری و توسعه منطقه‌ای ایران تشکیل می‌دهند که به روش گلوله‌برفی، تعداد ۱۰ نفر از آن‌ها به‌عنوان نمونه آماری تحقیق انتخاب شدند. همچنین برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوا، مدل‌سازی ساختاری-تفسیری (ISM) و تحلیل MICMAC استفاده شد. نتایج تحقیق نشان داد که از بین ۴۷ عامل شناسایی شده اولیه، ۱۴ عامل از جمله عوامل ضعف برنامه‌ریزی درست، تصمیم‌های مدیران و برنامه‌ریزان و ضعف دسترسی به امکانات و تجهیزات، در محاسبه روایی محتوایی، ضریب CVR بالای ۰/۷۵ را کسب کردند و به‌عنوان عوامل نهایی نابرابری منطقه‌ای شناخته شدند. همچنین سطح‌بندی عوامل نشان داد که عوامل مربوط در شش سطح قابل طبقه‌بندی هستند. عوامل منابع منحصر به فرد و قابلیت‌ها با ۲۹ درصد اشتراک در پایین‌ترین سطح و عوامل تمرکزگرایی و ناکارآمدی دولت با ۹۰ و ۹۱ درصد اشتراک در بالاترین سطح قرار گرفتند. دسته‌بندی آن‌ها نیز نشان داد که عوامل محدودیت نیروی انسانی (با امتیاز قدرت نفوذ ۱۰ و میزان وابستگی ۵)، کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری (با امتیاز قدرت نفوذ ۸ و میزان وابستگی ۷) و کم توجهی به پژوهش (با امتیاز قدرت نفوذ ۱۳ و میزان وابستگی ۵)، کلیدی‌ترین عوامل نابرابری منطقه‌ای هستند و تأثیر بسیار زیادی بر نابرابری دارند.

تاریخ دریافت: ۱۵ تیر ۱۴۰۰

تاریخ بازنگری: ۶ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۹ آبان ۱۴۰۰

صفحات: ۵۰-۲۵

کلید واژه‌ها:

نابرابری منطقه‌ای، توسعه، مدل‌سازی ساختاری - تفسیری (ISM)، تحلیل میک‌مک (MICMAC)، ایران.

* نویسنده مسئول: دکتر رسول عباسی تقی دیزج

پست الکترونیک: Rasoulabbasi@uma.ac.ir

مقدمه

امروزه تمامی جوامع بشری به دنبال توسعه هستند. شاید بتوان مخرج مشترک تعاریف مربوط به توسعه را در پاسخگویی به نیازهای واقعی تمام اعضای جامعه خلاصه کرد. در جوامع توسعه‌یافته یا به اصطلاح جوامع نیک، برابری در فرصت‌ها و دسترسی به منابع ارزشمند و کمیاب وجود داشته است و انحصار مفهومی ندارد (Etzioni, 2002: 91)؛ از این رو نابرابری فزاینده بین مناطق مختلف، بیانگر عدم بهره‌مندی بخشی از جمعیت منطقه از پیامدهای رشد و توسعه اقتصادی است. از سوی دیگر، رشد اقتصادی بالا هم ممکن است با تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای و تداوم فقر در بخشی از جمعیت کشور همراه باشد (کریمی و براتی، ۱۳۹۶: ۵۰). یکی از موانع تحقق این مهم یعنی توسعه به مفهوم اعم، وجود تفاوت و نابرابری فضایی و توزیع نابرابر فرصت‌ها و مواضع اجتماعی در فضا است؛ یعنی تسلط برخی مناطق به مناطق پیرامون خود که می‌تواند موجب ایجاد چالش‌های سیاسی و اقتصادی عدیده‌ای در کشورهای در حال توسعه شود (Kim, 2008: 5). این مسئله در بسیاری از کشورها چالش اساسی در مسیر توسعه است؛ به‌ویژه برای آن دسته از کشورها که قلمرو حاکمیت آن‌ها مناطق جغرافیایی وسیعی را شامل می‌شود، تهدیدی جدی برای حصول توسعه متعادل و متوازن مناطق بوده است و دستیابی به وحدت و یکپارچگی ملی را دشوار می‌کند (Shankar & Shah, 2003: 1421).

این نوع نابرابری (فضایی) امکان استفاده بهینه از فضا را از جامعه سلب می‌کند. در رابطه با سایر نابرابری‌های اجتماعی، موجبات تراکم جغرافیایی فقر را فراهم می‌سازد و به نوبه خود استثمار و محرومیت را به‌طور مضاعف تشدید می‌کند. از طریق تضعیف انسجام فضایی می‌تواند به‌طور بالقوه انسجام جامعه‌ای را نیز تحت الشعاع خود قرار دهد. این نابرابری همچنین

تخصیص بهینه و داوطلبانه نیروی انسانی، به‌خصوص نیروی انسانی متخصص را در فضا تقریباً ناممکن می‌سازد و بالاخره اینکه نقش مؤثری در تشدید مهاجرت‌های بی‌رویه ایفا می‌کند و از این طریق توزیع بهینه جمعیت در فضا را غیرممکن می‌سازد (چلبی، ۱۳۸۵: ۲۲۰). به‌طور کلی نابرابری فضایی، تحقق نظم اجتماعی فراگیر و عادلانه را با اختلال مواجه می‌سازد و هویت جامعه‌ای فراگیر در سطح کلان را به چالش می‌کشد. ضمن اینکه با تجزیه جامعه با خودی و غیرخودی‌سازی، هویت‌های متباین و پراکنده، خلق می‌کند.

این پدیده اجتماعی در جهان امروز به‌عنوان پدیده‌ای فراگیر روبه‌گسترش بوده است و می‌تواند در صورت پایداری، برخی مناطق را عقب‌مانده‌تر سازد (Rodriguez-Pose, 2018: 193). تمرکز فعالیت‌های خدماتی و تولیدی نوین مانند صنایع، کشاورزی و خدمات پیشرفته رفاهی و به‌طور کلی تمرکز توسعه در یک یا چند منطقه مستعد سبب می‌شود که پدیده تورم رشد در یک یا چند نقطه پدید آید و اکثر امکانات اقتصادی-اجتماعی، از منابع مالی و فنی گرفته تا اشتغال و نیروی انسانی را به سمت خود جذب کند. در مقابل مناطق و شهرهایی را باقی بگذارد که در گودال عقب‌افتادگی و توسعه‌نیافتگی دست‌وپا می‌زنند (زبردست و حق‌روستا، ۱۳۹۴: ۱۱۸). بنا بر اظهار نظر مک‌کان^۱ (۲۰۲۰)، نابرابری‌ها در داخل بریتانیا در طی مسافت کوتاهی و تنها در مدت دو ساعت رانندگی آشکار است؛ در حالی که در اسپانیا تغییرات قابل‌مقایسه فقط در مدت زمان رانندگی هفت ساعته قابل مشاهده است؛ اما در ایتالیا و ایالات متحده و در سراسر جهان، با ۱۰ ساعت رانندگی قابل مشاهده است (Corvers and Mayhew, 2021: 6). این شرایط

ضمن اینکه بقیه استان‌ها، جزء استان‌های توسعه‌نیافته قلمداد می‌شوند (توکلی‌نیا و شالی، ۱۳۹۱: ۲-۱). نتایج مطالعه احمدی و همکاران (۱۳۹۹) نیز طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۹۵ با استفاده از شاخص ترکیبی توسعه‌یافتگی منطقه‌ای در پنج بُعد اقتصاد کلان، علم و نوآوری، پایداری زیست‌محیطی، سرمایه‌انسانی و خدمات عمومی نشان می‌دهد که بالاترین سطح توسعه‌یافتگی مربوط به استان تهران و پایین‌ترین سطح توسعه‌یافتگی مربوط به استان سیستان و بلوچستان است. در سال ۱۳۹۵، بالاترین سطح توسعه‌یافتگی و بیشترین نابرابری مثبت نسبت به سایر استان‌ها مربوط به استان‌های تهران، یزد، سمنان و اصفهان و پایین‌ترین سطح توسعه متعلق به استان‌های سیستان و بلوچستان، چهارمحال و بختیاری، خراسان شمالی و کردستان است (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۵)؛ از این‌رو همان‌طوری که امیراحمدی (۱۳۷۵) اشاره می‌کند، وضعیت مذکور و به‌طور مصداقی وضعیت تحرک استان‌ها در سلسله‌مراتب سطح توسعه، در طی ۵ دهه اخیر نشانگر آن است که نابرابری فضایی و منطقه‌ای در کشور ما یک مسئله است. با اینکه در زمینه نابرابری منطقه‌ای، مطالعات بسیاری انجام گرفته، اما در زمینه علل نابرابری منطقه‌ای تحقیقات چندانی صورت نگرفته است. یکی از محدود مطالعات انجام‌یافته در این زمینه، مطالعه تمامی (۱۳۹۶) است. وی در تحقیقی با عنوان «عوامل مؤثر بر نابرابری منطقه‌ای در بین استان‌های کشور»، به این نتیجه رسیده است که درجه توسعه‌یافتگی استان‌های کشور با متغیرهای درآمدهای مالیاتی، اعتبارات عمرانی، امکانات زیربنایی، سهم استان در محصول ناخالص داخلی، رابطه مثبت و معنادار و با سهم اشتغال در بخش صنعت، رابطه منفی و غیرمعنی‌دار دارد. درآمدهای مالیاتی مطابق با نتایج پژوهش از بیشترین اثرگذاری بر درجه توسعه‌یافتگی برخوردار است. تقوایی

برای کشورهای جهان سوم یا توسعه‌نیافته با شدت بالا و اشکال قابل‌رؤیت وجود دارد. نابرابری بین شهر و روستا، نابرابری بین شهرهای بزرگ و کوچک، نابرابری جغرافیایی درون شهرهای بزرگ (به اصطلاح شمال و جنوب) و نابرابری بین مناطق محروم و مناطق برخوردار نمونه‌ای از آن‌هاست (چلبی، ۱۳۸۵: ۲۰۱). کشور ایران نیز به‌عنوان کشوری در حال توسعه از حیث نابرابری منطقه‌ای مستثنی نیست و با وجود اینکه دولت مردان و برنامه‌ریزان کشور، دستیابی به توسعه عادلانه و کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای و برقراری عدالت سرزمینی را به‌عنوان یکی از اهداف اساسی توسعه در اسناد فرادستی تأکید کرده‌اند؛ اما به دلایل مختلف این اهداف محقق نشده است و هنوز هم نابرابری‌های سرزمینی و به‌ویژه نابرابری فضایی و منطقه‌ای یکی از مهم‌ترین چالش‌های توسعه کشور قلمداد می‌شود. در این رابطه نتایج مطالعه توکلی‌نیا و شالی (۱۳۹۱) نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۵ از مجموع ۳۰ استان کشور، یک استان توسعه‌یافته، ۴ استان نسبتاً توسعه‌یافته، ۷ استان میانی، ۱۷ استان توسعه‌نیافته و یک استان محروم بوده است؛ بنابراین الگوی حاکم بر سازمان فضایی کشور، از الگوی مرکز-پیرامون در توسعه منطقه‌ای پیروی کرده است؛ به‌طوری‌که استان‌های توسعه‌نیافته و محروم در نواحی حاشیه‌ای، مرزی و مناطق کوهستانی واقع شده‌اند و این نابرابری‌ها، برآیند و بازتابی از عوامل محیطی، اقتصاد سیاسی، نارسایی نظام برنامه‌ریزی فضایی، بی‌توجهی به مدیریت یکپارچه سرزمینی و عدم هماهنگی سازمان‌های متولی در امر توسعه فضایی است. استان تهران در سطح اول توسعه، استان‌های یزد، اصفهان، سمنان و مازندران در سطح دوم توسعه، استان‌های قزوین، خراسان رضوی، گیلان، مرکزی، قم، آذربایجان شرقی و فارس در سطح سوم توسعه و استان سیستان و بلوچستان استان محروم به حساب می‌آید.

کرده‌اند. در همین راستا، این پژوهش به نوعی درصدی پرکردن این خلأ تجربی است؛ از این رو عطف به مطالب مذکور ضرورت دارد برای تحقق توسعه متوازن در کشور، برشمردن عوامل و سازوکارهای علی این نوع نابرابری مدنظر قرار گیرد و سپس با مرجعیت مجموع عوامل شمارش شده، برای ازمیان برداشتن این عوامل، تدابیر و راهکارهایی اندیشیده شود. پژوهش حاضر به همین منظور طراحی شده است و قصد دارد به شمارش و طبقه‌بندی عوامل مؤثر بر نابرابری منطقه‌ای در ایران بپردازد. این پژوهش با اتخاذ رویکردی کیفی و بینشی تلفیقی و استفاده از مدل ساختاری-تفسیری که مدلی ادغامی-ترکیبی است، به دنبال پاسخ به این سؤال است که در مجموع چه عواملی در قالب علیت ترکیبی موجب ظهور این نوع نابرابری در ایران شده است. در همین راستا سؤال اساسی این پژوهش به این قرار است: عوامل ایجاد نابرابری منطقه‌ای در ایران چیست؟

مبانی نظری پژوهش

در ادبیات موجود، طبق معمول در مورد نابرابری منطقه‌ای نظرات متفاوتی مطرح شده است. فوربز^۱ (۱۹۸۴) می‌گوید: «مسئله منطقه‌ای، حوزه مهمی را برای مجادله و مخالفت در میان جغرافی دانان معاصر، برنامه‌ریزان منطقه‌ای، متخصصان مسائل منطقه‌ای و دانشمندان اجتماعی به‌طور کلی فراهم کرده است.» در خصوص نابرابری‌های منطقه‌ای دو دیدگاه مختلف وجود دارد؛ برخی آن را پدیده‌ای منفی و برخی دیگر مثبت ارزیابی می‌کنند. گروه اول معتقدند نابرابری بین مناطق، به دلیل عدم استفاده صحیح از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق است و گروه دوم نابرابری‌های منطقه‌ای را نتیجه منحصربه‌فرد بودن منابع و

و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «شناسایی عوامل کلیدی مؤثر در ایجاد نابرابری‌های منطقه‌ای استان گلستان»، به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه تک‌بعدی از منظر فضایی، همگرایی و واگرایی قومی، قابلیت‌های محیطی و مهاجرت از مهم‌ترین عوامل عدم تعادل‌های منطقه‌ای استان گلستان هستند. در این ارتباط کارهایی نیز در خارج از کشور صورت گرفته است که از جمله آن‌ها می‌توان به کارهای هی^۱ و همکاران و مارچاند^۲ و همکاران اشاره کرد. هی و همکاران (۲۰۱۷) در مطالعه خود به این نتیجه رسیده‌اند که نابرابری منطقه‌ای اساساً توسط زمینه نهادی منطقه‌ای شکل گرفته است و به‌طور ویژه با فرایند سه‌گانه تمرکززدایی، جهانی‌سازی و بازارسازی در ارتباط است. مارچاند و همکاران (۲۰۲۰) نیز به این نتیجه رسیده‌اند که افزایش نابرابری در سطح ملی، با نابرابری بین منطقه‌ای همراه است. تفاوت در سطح توسعه اقتصادی، به علت افت شرایط بازار کار از عوامل اصلی ایجاد نابرابری منطقه‌ای است و مناطق دارای فعالیت‌های تولید بیشتر، معمولاً سطح نابرابری کمتری دارند. کارورز^۳ و همکاران (۲۰۲۱) نیز در مقاله «نابرابری‌های منطقه‌ای: علل و درمان‌ها»، به این نتیجه رسیده‌اند که نابرابری‌های منطقه‌ای قابل توجهی در خصوص درآمد و ثروت در کشورهای اروپای غربی و آمریکای شمالی وجود دارد؛ اما میزان آن‌ها از کشوری به کشور دیگر متفاوت است.

با توجه به پیشینه تجربی موجود می‌توان گفت، در مطالعات صورت گرفته توجه چندانی به علل نابرابری منطقه‌ای نشده است و آن دسته از مطالعات نیز که علل نابرابری را بررسی کرده‌اند، از شاخص‌های کلی و روش‌های کمی یا کیفی (به‌صورت جداگانه) استفاده

1. He
2. Marchand
3. Garcilazo

1. Forbes

اغلب مطرح می‌کنند. مراد آن‌ها نوعی رابطه وابستگی «استعمار درونی» در ارتباط با مفهوم است که در آن مزایای اقتصادی و اجتماعی با تفاوت‌های منطقه‌ای و فرهنگی منطبق می‌شوند. از نظر آن‌ها مستعمره داخلی، جامعه‌ای در درون یک جامعه است که اعضای آن صرف‌نظر از تفاوت‌هایشان قربانی این نوع نابرابری هستند. این دیدگاه، نابرابری فضای را اغلب با مراجعه به (قانون مبادله نابرابر) توضیح می‌دهد. دیدگاه سوم، توسعه ناموزون فضایی را ناشی از تقسیم فضایی کار می‌داند که خود نیز متأثر از الزامات انباشت سرمایه است (پریزادی و میرزازاده، ۱۳۹۷: ۱۸۶).

رویکرد پنجم به نظریه تفکیک نابرابر پل کولومی^۱ (۱۹۸۵) تعلق دارد. این رویکرد روند عمده تغییرات اجتماعی را تفکیک ساختاری می‌داند؛ روندی که طی آن نقش‌ها و نهادهای چندکارکردی جای خود را به واحدهای بیشتر تخصصی شده می‌سپارند. تفکیک نابرابر ناظر بر نسبت و میزان تفکیک یک بخش نهادی یا ساخت نقش در یک نظام اجتماعی است (نظم‌فر و همکاران، ۱۳۹۴: ۶). با توجه به این نظریه، تفکیک نابرابر می‌تواند به صورت نابرابری فضایی یا نابرابری بخشی یا به هر دو صورت تجلی یابد؛ به عبارت دیگر میزان و نرخ تفکیک ممکن است در عرض بخش‌های مختلف و واحدهای جغرافیایی متغیر باشد (وفایی، ۱۳۹۹: ۸). کولومی بر این نظر است که عنصر فشار بیانگر برخی مشکلات و شکاف‌های اجتماعی است که در نظام به وجود آمده و هنوز نتوانسته‌اند به وسیله نهادهای موجود به طور مؤثر پاسخ داده شوند. فشارها خود مولود تغییرات و تضادهای درون بخشی و بین بخشی و گروهی‌اند. فرصت‌ها و مضایق اعم از اثباتی و هنجاری نیز از عناصر ساختاری‌اند که ماهیت و جهت کنش جمعی لازم را برای نیل به سطوح جدید

قابلیت‌های برخی مناطق در مقابل سایر مناطق می‌دانند که می‌تواند مزیت‌های رقابتی را برای آن‌ها ایجاد کند (Kutscherauer et al, 2010: 10). این نوع نابرابری به طور کلی از دو زمینه اصلی نشأت می‌گیرد: نخست شرایط طبیعی هر منطقه و دوم تصمیم‌های مدیران و برنامه‌ریزان (Pacione, 2009: 291).

به لحاظ نظری، پنج رویکرد کلی را می‌توان در رابطه با نابرابری منطقه‌ای از هم تشخیص داد. رویکرد نهائونی که مبتنی بر اصول نوکلاسیک تعادل اقتصادی است، بر اهمیت تخصیص منابع از طریق بازار تأکید دارد. مطابق با این دیدگاه، همراه با توسعه اقتصادی و انسجام بازارهای عوامل مختلف، نابرابری‌های منطقه‌ای نیز کاهش می‌یابد (چلبی، ۱۳۸۵: ۲۰۱). رویکرد نهادگرایان تمایل به نابرابری فضایی را ناشی از عملکرد بازار سرمایه‌داری می‌دانند. آن‌ها معتقدند وقتی که نابرابری‌های منطقه‌ای گسترش یابد، عملکردهای بازار و حرکت کار و سرمایه به خصوص، تمایل به کاهش نابرابری‌ها ندارند. برخلاف پیش‌بینی کلی اقتصاد نوکلاسیک، هرگونه تمایل در جهت توازن منطقه‌ای توسط تمایلات متقابل نسبت به عدم توازن خنثی می‌شود؛ به همین دلیل این دیدگاه مداخله دولت را در جهت دستیابی به توازن منطقه‌ای ضروری می‌داند. رویکرد سوم انتشاریون است که معتقد به انتشار فضایی رشد است که این می‌تواند خالق نوآوری‌ها در اقتصاد فضا باشد. برطبق این دیدگاه، با ایجاد قطب‌های رشد می‌توان به انسجام فضایی در اقتصاد ملی دست یافت. رویکرد چهارم، رویکرد رادیکال است. در این رویکرد سه دیدگاه از هم قابل تشخیص‌اند. اول، دیدگاه مارکسیستی است که به دنبال کشف قوانین حاکم بر اشکال فضایی توسعه سرمایه‌داری است. براساس این دیدگاه، سازمان فضایی، تجلی منطقی نظام اقتصاد سیاسی سرمایه‌داری است. دوم، دیدگاه وابستگی است. نظریه پردازان وابستگی، نابرابری فضایی را در کشورهای پیرامونی

1. Paul Colomy

خواهد بود. در مورد عنصر دوم می‌توان چنین فرضیه‌پردازی کرد که هر چه میزان تعهد عمومی و هویت جامعه‌ای گروه‌های نخبه جامعه نسبت به اجتماع جامعه‌ای بیشتر باشد، به همان نسبت میزان نابرابری فضایی کمتر خواهد بود (تمامی، ۱۳۹۶: ۴۵).

در خصوص عوامل مؤثر در نابرابری منطقه‌ای نیز می‌توان گفت که این نوع نابرابری، ریشه در عوامل مختلفی از جمله موقعیت جغرافیایی، اقتصاد تجمعی، تفاوت‌های منطقه‌ای در سرمایه‌گذاری، سرمایه انسانی و فیزیکی و مهم‌تر از همه، تداوم تصمیمات، سرمایه‌گذاری‌ها و انتخاب‌های گذشته دارد. در واقع مجموعه وسیعی از تصمیمات مربوط به سیاست‌ها و هزینه‌های حوزه توسعه اقتصادی، از جمله آموزش، برنامه‌های انتقال شبکه امنیت اجتماعی و حمایت‌های بازار کار، به شکل‌گیری نابرابری کمک کرده است و نه تنها روندهای ساختاری بلکه گسست‌های ساختاری نیز ممکن است منجر به اختلافات جدیدی بین مناطق شود که بر توسعه منطقه‌ای تأثیر می‌گذارد (Corvers).
 13: 2021 and Mayhew, 2021 در همین راستا، روزز و ولف^۱ (۲۰۲۱) اعتقاد دارند، عوامل جغرافیایی و نهادی از دیگر عوامل مهم نابرابری منطقه‌ای هستند. نابرابری‌های جغرافیایی ممکن است به تفاوت‌های نهادی مربوط باشد. همچنین دسترسی به بازار در توسعه و نابرابری منطقه‌ای مهم است. گارسیلازو^۲ و همکاران (۲۰۲۱) نیز نقش دسترسی به شهرها با اندازه‌ها و تراکم‌های مختلف جمعیت را در خلق نابرابری‌های منطقه‌ای مهم قلمداد کرده‌اند. در این رابطه، کولیر و تاکت^۳ (۲۰۲۱) سرمایه انسانی، مهارت‌ها و قابلیت‌های رهبری را از ابعاد مهم نابرابری تلقی کرده‌اند.

تفکیک مشروط می‌سازند. یکی دیگر از عناصر ساختاری، انگاره‌های فرهنگی است که جهتی را که عاملان تفکیک احتمالاً برای اجرای تغییر ساختاری دنبال می‌کنند، شکل می‌دهد؛ به‌طور مثال اگر ارزش‌های مساوات‌طلبانه غالب باشد، احتمال بیشتری است که روابط عادلانه‌ای بین گروه‌های نخبه چندگانه با اکثریت مردم برقرار شود و حقوق و مشارکت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اکثریت گسترش یابد. وی عناصر ارادی را شرط کافی تفکیک ساختاری فرض می‌کند، منتهی عنصر ارادی را بیشتر در نقش گروه‌های راهبردی می‌بیند. یکی از عناصر ارادی، سوگیری گروه‌های استراتژیک است که او برای آن سه بُعد قائل است: ۱- کمیت و کیفیت پروژه نهادی گروه‌های راهبردی برای جامعه، ۲- کمیت و کیفیت نمونه اصلی که گروه‌های راهبردی برای توجیه پروژه نهادی خود از آن استفاده می‌کنند، ۳- کمیت و کیفیت عنصر ارزشی که این گروه‌ها برای مشروع‌سازی پروژه نهادی خود از آن سود می‌جویند. عنصر دوم ارادی، سازماندهی گروه‌های راهبردی است. انگاره سازمان درونی گروه‌های نخبه سهم آن‌ها را در تفکیک نابرابر تعیین می‌کند. هر قدر انسجام درونی آن‌ها بیشتر باشد، احتمال تفکیک نابرابر کمتر می‌شود. ماهیت روابط گروه‌های راهبردی با دیگر گروه‌ها در جامعه بر کمیت و کیفیت تغییر و تفکیک ساختاری اثر دارد. در رابطه با کشورهای در حال توسعه لازم است حداقل دو عنصر دیگر به چارچوب کولومی اضافه شود؛ عنصر اول در بُعد ساختاری، موقعیت جامعه در نظام قشربندی جهان و میزان وابستگی ساختاری جامعه است. عنصر دوم در بُعد ارادی، کمیت و کیفیت هویت جامعه‌ای و میزان تعهد عمومی گروه‌های نخبه نسبت به اجتماع جامعه‌ای است. در مورد عنصر اول می‌توان اظهار کرد، در صورتی که وابستگی ساختاری جامعه کم باشد، به همان نسبت نیز نابرابری فضایی کم

1. Roses & Wolf
 2. Garcilazo
 3. Collier & Tuckett

به‌طور کلی ادبیات نظری و تجربی موجود، در ارتباط با تبیین نابرابری منطقه‌ای را که شامل مجموعه عوامل مدیریتی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و طبیعی می‌شود، می‌توان در قالب جدول زیر خلاصه کرد:

جدول ۱. عوامل مؤثر در نابرابری منطقه‌ای

عوامل	عوامل جزئی	منابع
عوامل مدیریتی	ضعف برنامه‌ریزی درست؛ محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر؛ فساد اداری؛ تصمیم‌های مدیران و برنامه‌ریزان (ضعف مدیریت)؛ ضعف شبکه‌های ارتباطی؛ ناکارآمدی در استفاده از کمک‌های تکنیکی و ضعف تکنولوژی، ضعف دسترسی به امکانات و تسهیلات.	(حاتمی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۴۴؛ ازوجی، ۱۳۹۰: ۸۶؛ صادقی و سعیدی‌اقدم، ۱۳۹۳؛ Coughlin, 2001; Devas & Rakodi, 1993; Pacione, 2009: 291).
عوامل اقتصادی	وابستگی به نفت (اقتصاد تک‌محصولی)؛ ضعف درآمدی؛ کمبود امکانات مالی؛ ضعف در دسترسی به مواد اولیه تولید؛ ضعف تجارت جهانی؛ عدم استفاده بهینه منابع طبیعی (پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق)؛ دوگانگی اقتصادی؛ کمبود سرمایه‌گذاری؛ سطح بالایی بیکاری؛ منحصره‌فرد بودن منابع و قابلیت‌های برخی مناطق در مقابل سایر.	(ازوجی، ۱۳۹۰: ۸۶؛ بیرو، ۱۳۶۶: ۱۴۲؛ یاسوری و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۲۰؛ حاتمی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۴۴؛ Kutscherauer et al, 2010: 10; Devas & Rakodi, 1993).
عوامل اجتماعی	شکاف‌های اجتماعی (بی‌عدالتی و فاصله طبقاتی)؛ رشد بی‌رویه جمعیت؛ مسئله امنیت؛ دوگانگی اجتماعی؛ محدودیت‌های ذاتی و ساختاری؛ برخورد تاریخی (پیشینه)؛ میزان تعهد عمومی گروه‌های نخبه نسبت به اجتماع جامعه‌ای؛ موقعیت جامعه در نظام قشربندی جهان و میزان وابستگی ساختاری جامعه؛ سلامتی و خشنودی؛ آموزش و پرورش.	(چلبی، ۱۳۸۵: ۲۰۳؛ حاتمی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۴۴؛ Devas & Rakodi, 1993).
عوامل فرهنگی	نژاد؛ مذهب؛ شغل؛ تحصیلات؛ جنسیت؛ فرار مغزها؛ بی‌توجهی به پژوهش علمی و فناوری؛ موانع فرهنگی؛ جهل و کم‌سوادی نظیر تقدیرگرایی، تضادهای قومی، تخریب‌گرایی و خرافه‌پرستی؛ دیدگاه منفی به غرب.	(یاسوری و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۲۰؛ چلبی، ۱۳۸۵: ۲۱۷).
عوامل سیاسی	تحریمها؛ ناکارآمدی دولت؛ رابطه استعماری؛ استبداد و سوءمدیریت سیاسی؛ مدیریت تمرکزگرایانه و حضور دولت مرکزی در همهٔ جوه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مرزی بودن مناطق.	(هانت، ۱۳۷۶: ۱۹۵؛ یاسوری و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۲۰).
عوامل طبیعی	کمبود منابع (محدودیت منابع طبیعی)؛ بدی آب و هوا (بیابانی بودن منطقه و کم‌آبی)؛ وسعت جغرافیایی بالای کشور.	(Pacione, 2009: 291; Shankar & Shah, 2003: 1421).

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

ایران از الگوی مرکز-پیرامون با نتایج تحقیقات تمامی (۱۳۹۶) و توکلی‌نیا و شالی (۱۳۹۱) همخوانی دارد. این الگو نشان می‌دهد که هرچه به مناطق مرکزی ایران نزدیک‌تر شویم، استان‌ها توسعه‌یافته‌تر می‌شوند (به عبارتی از میزان نابرابری آن‌ها کاسته می‌شود).

مواد و روش‌ها

روش تحقیق حاضر توصیفی-اکتشافی است. جامعه آماری تحقیق را کارشناسان و استادان دانشگاهی (آشنا

با توجه به مطالب مذکور، رویکرد منتخب این تحقیق، رویکرد رادیکال (رویکرد چهارم تحقیق) و دیدگاه وابستگی است. مطابق با نظر نظریه‌پردازان وابستگی، نابرابری فضایی اکثراً در کشورهای پیرامونی همانند ایران مطرح است که مناطق مرکزی آن از نظر اقتصادی و اجتماعی با مناطق پیرامونی یا حاشیه‌ای، دارای نابرابری قابل محسوسی است؛ هرچند که مناطق پیرامونی از قابلیت‌ها و منابع بالایی برخوردارند. لازم‌به‌ذکر است که متأثر بودن نابرابری منطقه‌ای در

مورد ارزیابی قرار گرفت. برای روایی ابزار تحقیق، از روش تحلیل محتوایی (CVR)؛ برای پایایی آن از روش آزمون مجدد و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل‌سازی ساختاری- تفسیری (ISM) و تحلیل MICMAC استفاده شد.

روایی محتوایی و شناسایی عوامل نهایی نابرابری منطقه‌ای: در روش تحلیل محتوایی، عواملی که ضریب CVR آن‌ها بیش از ۰/۷۵ باشد، به‌عنوان عوامل نهایی انتخاب می‌شوند. جدول ۲ بیانگر آن است که از بین ۴۷ عامل اولیه (ارائه‌شده در جدول ۱)، تعداد ۱۴ عامل ضریب بالای ۰/۷۵ را کسب کرده‌اند و به‌عنوان عوامل نهایی این تحقیق به حساب می‌آیند. ضعف شبکه ارتباطی، ضعف تجارت جهانی و...، ضریبی کمتر از حد قابل قبول کسب کردند (کمتر از ۰/۷۵) و نهایتاً از چرخه تحقیق خارج شدند.

رابطه ۱:

$$CVR = \frac{n_e - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}} = \frac{9 - \frac{10}{2}}{\frac{10}{2}} = 0.8$$

با موضوع نابرابری منطقه‌ای و توسعه منطقه‌ای) شاغل در استان‌های اردبیل، تهران، خوزستان، اصفهان کردستان، خراسان رضوی و سیستان و بلوچستان تشکیل می‌دهند که به دلیل مشخص نبودن تعداد آن‌ها و ابهام در میزان آشنایی آن‌ها با موضوع تحقیق، از روش گلوله‌برفی برای شناسایی کارشناسان استفاده شد. در این رابطه، ابتدا پرسشنامه برای ۵ نفر از استادان آشنا به موضوع تحقیق ایمیل شد و از آن‌ها خواسته شد تا جدای از پاسخ‌دادن به پرسشنامه، استادان و کارشناسان آشنا به موضوع تحقیق را معرفی کنند. از همین طریق با ۱۲ کارشناس دیگر مکاتبه شد که نهایتاً تعداد ۱۰ پرسشنامه که از روایی بالایی برخوردار بودند و پاسخ‌های آن‌ها نزدیکی و تکرار بالایی داشت، به‌عنوان افراد نمونه آماری برای مراحل بعدی تحقیق انتخاب شدند (در روش گلوله‌برفی، تعداد نمونه آماری تا حصول شناخت بهتر و اشباع نظری در پاسخ‌های دریافتی (نزدیکی و تکرار پاسخ‌ها) ادامه می‌یابد). در همین خصوص و پس از جمع‌بندی عوامل و مشخص شدن میزان روایی محتوایی آن‌ها، نهایتاً پرسشنامه تخصصی میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل، باز هم از طریق همان ۱۰ کارشناس مربوط

جدول ۲. عوامل نهایی نابرابری منطقه در ایران

ردیف	عوامل	CVR	ردیف	عوامل	CVR
۱	ضعف برنامه‌ریزی درست	۱	۸	شکاف‌های اجتماعی (بی‌عدالتی و فاصله طبقاتی)	۱
۲	تصمیم‌های مدیران و برنامه‌ریزان (ضعف مدیریت)	۱	۹	جهل و کم‌سوادی (تقدیرگرایی، تضادهای قومی، تاجرگرایی و خرافه‌پرستی)	۱
۳	ناکارآمدی در استفاده از کمک‌های فنی و تکنولوژیک	۰/۸	۱۰	تمرکزگرایی	۱
۴	ضعف دسترسی به امکانات و تجهیزات	۱	۱۱	ناکارآمدی دولت	۱
۵	عدم استفاده بهینه از منابع طبیعی (پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق)	۱	۱۲	منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌های برخی مناطق در مقایسه با سایر مناطق	۱
۶	محدودیت نیروی انسانی ماهر	۱	۱۳	کم‌توجهی به پژوهش علمی و فناوری	۰/۸
۷	کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری	۱	۱۴	وسعت جغرافیایی مناطق	۰/۸

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

نابرابری منطقه‌ای در ایران، این عوامل در ماتریس خودتعاملی ساختاری (SSIM) وارد شد (برای بررسی میزان تأثیر هر یک از عوامل نسبت به همدیگر). به این منظور ابتدا پرسشنامه ۱۴*۱۴ و به صورت مقایسه دوه‌دویی طراحی شد؛ به این صورت که ۱۴ عامل انتخاب شده در سطر و ستون اول جدول ذکر شد و از کارشناسان خواسته شد که نوع ارتباطات دوه‌دویی عوامل را مشخص کنند. بدین منظور از چهار نماد به شرح زیر استفاده می‌شود:

نماد V: یعنی i منجر به j می‌شود.

نماد A: یعنی j منجر به i می‌شود.

نماد X: ارتباط دوطرفه از i به j و برعکس.

نماد O: هیچ ارتباطی بین i و j وجود ندارد.

پایایی پرسشنامه عوامل نهایی نابرابری منطقه در ایران: برای سنجش پایایی پرسشنامه ISM از روش آزمون مجدد استفاده شد. بر این اساس، پرسشنامه مربوط دو بار و به فاصله یک هفته از هم، توسط ۱۰ نفر کارشناس مربوط تکمیل شد که مجموع همبستگی بین پاسخ‌های اعلام شده از طرف کارشناسان برای بار اول برابر با ۰/۸۲۷ و برای بار دوم ۰/۷۹۱ محاسبه شد. با توجه به اینکه همبستگی پاسخ‌ها بالاتر از ۰/۷۰ بود، می‌توان گفت که پرسشنامه از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

برای شناسایی عوامل نابرابری منطقه در ایران از مدل‌سازی ساختاری- تفسیری (ISM) و تحلیل MICMAC استفاده شد. پس از شناسایی عوامل نهایی

جدول ۳. ماتریس خودتعاملی ساختاری عوامل نابرابری منطقه در ایران

	I	J
وسعت جغرافیایی مناطق	X	ضعف برنامه‌ریزی
کم‌توجهی به پژوهش	X	ضعف مدیریت
منحصر به فرد بودن منابع و قابلیت‌ها	V	ناکارآمدی فنی و تکنولوژیک
ناکارآمدی دولت	X	ضعف دسترسی به امکانات
تمرکزگرایی	X	عدم استفاده بهینه از منابع
جهل و کم‌سوادی	X	محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر
شکاف‌های اجتماعی	V	عدم استفاده بهینه از منابع
کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری	V	ضعف دسترسی به امکانات
محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر	X	ناکارآمدی فنی و تکنولوژیک
عدم استفاده بهینه از منابع	V	ضعف دسترسی به امکانات
ضعف دسترسی به امکانات	V	عدم استفاده بهینه از منابع
ناکارآمدی فنی و تکنولوژیک	X	محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر
ضعف دسترسی به امکانات	A	کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری
عدم استفاده بهینه از منابع	X	
محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر	A	
کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری	O	

X	A	A	V	A	A	-									شکاف‌های اجتماعی
O	X	A	X	V	-										جهل و کم‌سوادی
X	A	X	X	-											تمرکزگرایی
X	X	A	-												ناکارآمدی دولت
V	A	-													منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌ها
V	-														کم‌توجهی به پژوهش
-															وسعت جغرافیایی مناطق

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

یک برحسب قواعد زیر می‌توان به ماتریس دست پیدا کرد؛ این قواعد به صورت زیر است:
 اگر خانه I_j در ماتریس SSIM نماد V گرفته است، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۱ می‌گیرد و خانه قرینه آن، یعنی خانه I_j ، عدد صفر می‌گیرد.
 اگر خانه I_j در ماتریس SSIM نماد A گرفته است، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد صفر می‌گیرد و خانه قرینه آن، یعنی خانه I_j ، عدد ۱ می‌گیرد.
 اگر خانه I_j در ماتریس SSIM نماد X گرفته است، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۱ می‌گیرد و خانه قرینه آن، یعنی خانه I_j ، عدد صفر می‌گیرد.
 اگر خانه I_j در ماتریس SSIM نماد O گرفته است، خانه مربوط در ماتریس دسترسی عدد ۱ می‌گیرد و خانه قرینه آن، یعنی خانه I_j ، عدد صفر می‌گیرد.

با توجه به قوانین تکنیک ISM، ماتریس دسترسی اولیه مطابق با جدول ۴ تبدیل می‌شود.

بعد از جمع‌بندی نظرات حاصل از کارشناسان، ماتریس ساختاری روابط درونی متغیرها (خودتعاملی ساختاری) به صورت جدول ۳ استخراج شد.

ماتریس دسترسی اولیه

ماتریس دسترسی اولیه از تبدیل ماتریس خودتعاملی ساختاری به یک ماتریس دو ارزشی (۰ و ۱) شد. برای استخراج ماتریس دسترسی در هر سطر عدد یک، جایگزین علامت‌های V و X و عدد صفر، جایگزین علامت‌های A و O در ماتریس دسترسی اولیه شد. پس از تبدیل تمام سطرها، نتیجه به دست آمده، ماتریس دسترسی اولیه شد. در مرحله بعد، روابط ثانویه بین متغیرها کنترل شد. رابطه ثانویه به گونه‌ای است که اگر متغیر J منجر به متغیر I شود و این متغیر به K منجر شود، پس متغیر J منجر به متغیر K خواهد شد. با تبدیل نمادهای روابط ماتریس SSIM به اعداد صفر و

جدول ۴. ماتریس دسترسی اولیه

I	J	ضعف برنامه‌ریزی	ضعف مدیریت	ناکارآمدی فنی و تکنولوژیک	عدم استفاده بهینه از منابع	ضعف دسترسی به امکانات	عدم استفاده بهینه از منابع	انسانی ماهر	محدودیت‌های نیروی	سرمایه‌گذاری	کمبود منابع مالی و	شکاف‌های اجتماعی	جهل و کم‌سواد	تمرکزگرایی	ناکارآمدی دولت	منحصر به فرد بودن منابع و قابلیت‌ها	کم‌توجهی به پژوهش	وسعت جغرافیایی مناطق
۱	۱	-	۱	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	
۱	۲	۱	-	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۱	
۱	۳	۱	۱	-	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۱	
۰	۴	۰	۱	۱	۰	-	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	
۰	۵	۰	۱	۱	۰	۱	-	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۰	
۰	۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	-	۰	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۰	
۰	۷	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	-	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۰	
۱	۸	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۹	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۴	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۷	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۱۹	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۴	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۷	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۲۹	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱	۳۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

ماتریس دسترسی نهایی

نفوذ و میزان وابستگی هر متغیر نشان داده می‌شود. قدرت نفوذ هر متغیر عبارت است از تعداد نهایی متغیرهایی (شامل خودش) که می‌تواند در ایجاد آن‌ها نقش داشته باشد. میزان وابستگی عبارت است از تعداد نهایی متغیرهایی که موجب ایجاد متغیر مذکور می‌شوند.

پس از تشکیل ماتریس دسترسی اولیه، عوامل نابرابری منطقه در ایران با دخیل کردن انتقال‌پذیری در روابط متغیرها، ماتریس دسترسی نهایی تشکیل شد تا ماتریس دسترسی اولیه سازگار شود. در این مرحله، کلیه روابط ثانویه بین متغیرها، بررسی شد تا ماتریس دسترسی نهایی به دست آید. در این ماتریس قدرت

جدول ۵. ماتریس دسترسی نهایی

I	J	ضعف برنامه‌ریزی	ضعف مدیریت	ناکارآمدی فنی و تکنولوژیک	ضعف مدیریت امکانات	ضعف دسترسی به امکانات	عدم استفاده بهینه از منابع	محدودیت‌های نیروی انسانی	سرمایه‌گذاری	کمبود منابع مالی و شکاف‌های اجتماعی	چهل و کم‌سودای	تمرکزگرایی	ناکارآمدی دولت	منحصربه‌فرد بودن منابع	کم‌توجهی به پژوهش	وسعت جغرافیایی مناطق	میزان وابستگی
۱۴	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۴
۱۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۲
۶	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۶
۶	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶
۶	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶
۱۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۰
۸	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۸
۲	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
۱۰	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۰
۱۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۰
۱۱	۱	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۱
۷	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷
۱۳	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۳
۷	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷
-	۸	۵	۶	۱۲	۱۱	۷	۹	۷	۵	۱۱	۱۱	۱۰	۱۱	۱۱	۸	-	-

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

تأثیر می‌پذیرند (خروجی). مجموعه پیش‌نیاز شامل خودمتغیر و متغیرهایی است که بر آن تأثیر می‌گذارند (ورودی). مجموعه مشترک نیز اشتراک دو مجموعه فوق است. چنانچه مجموعه‌های دستیابی و مشترک برای یک متغیر یکسان باشد، آن متغیر در بالاترین سطح مدل قرار می‌گیرد. این بدین معناست که این معیار به شدت تحت تأثیر سایر معیارها قرار داشته است و اثرگذاری کمی بر روی سایر معیارها دارد. پس از تعیین سطح هر یک از متغیرها، متغیر مذکور کنار گذاشته می‌شود و سطح‌بندی برای سایر متغیرها به همین ترتیب تا زمانی که تمامی متغیرها تعیین سطح شوند، تکرار می‌شود.

با توجه به جدول ۵، عوامل ضعف برنامه‌ریزی، کم‌توجهی به پژوهش و ضعف مدیریتی با میزان قدرت نفوذ ۱۳، ۱۲ بیشترین تأثیر و شکاف‌های اجتماعی با میزان قدرت نفوذ ۲ کمترین تأثیر را دارند.

سطح‌بندی عوامل نابرابری منطقه در ایران

در این گام از پژوهش ماتریس، دسترسی نهایی به سطوح مختلف دسته‌بندی می‌شود. برای تعیین سطح عوامل در مدل نهایی، به‌زای هر کدام از آن‌ها، سه مجموعه خروجی (دستیابی)، ورودی (پیش‌نیاز) و مشترک تشکیل شد. در همین خصوص، مجموعه دستیابی شامل خودمتغیر و متغیرهایی است که از آن

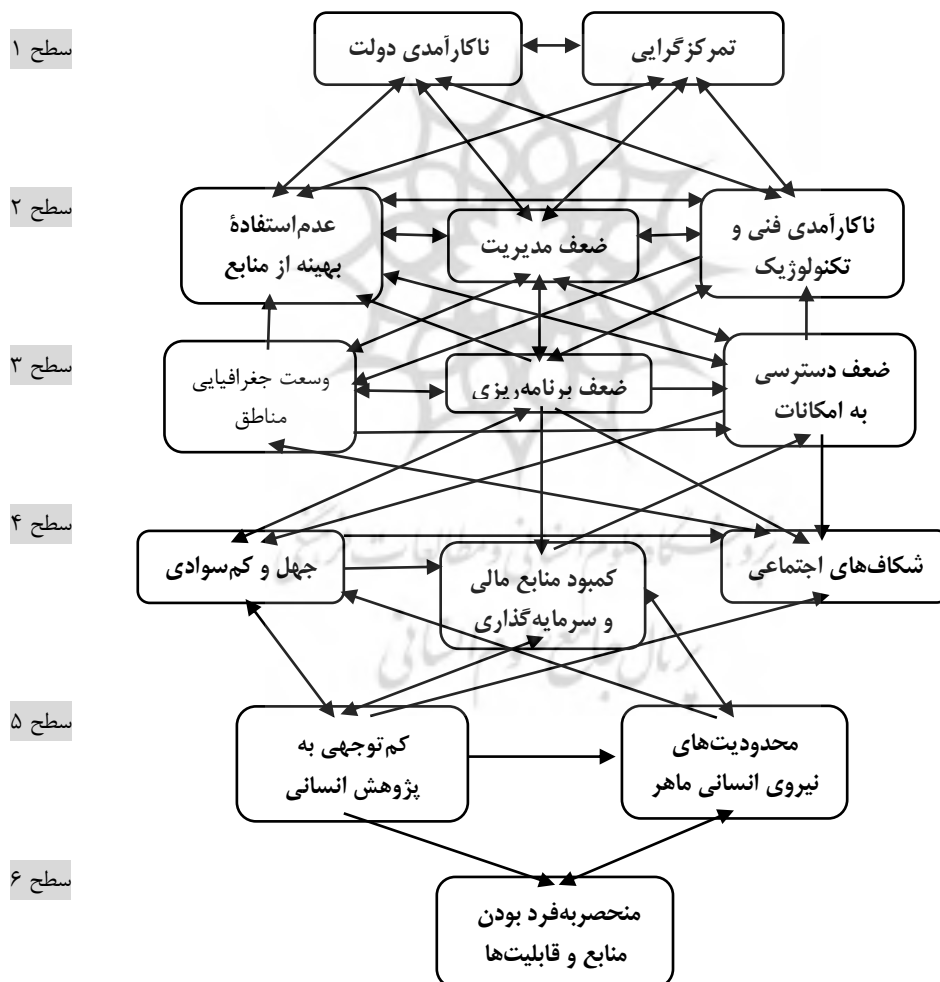
جدول ۶. سطح‌بندی عوامل نابرابری منطقه در ایران

عوامل	مجموعه خروجی (دستیابی)	مجموعه ورودی (پیش‌نیاز)	مجموعه مشترک	اشتراک	سطح
ضعف برنامه‌ریزی	۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴	۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۱۴	۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۱۴	۶۲٪	سوم
ضعف مدیریت	۱،۳،۴،۵،۷،۸،۱۰،۹،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴	۱،۳،۴،۵،۶،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۱۴	۱،۳،۴،۵،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۱۴	۸۳٪	دوم
ناکارآمدی فنی	۱،۲،۵،۱۰،۱۱،۱۴	۱،۲،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۳	۱،۲،۵،۱۰،۱۱	۸۳٪	دوم
ضعف دسترسی به امکانات	۲،۳،۵،۸،۹،۱۲	۱،۲،۵،۶،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴	۲،۵،۹،۱۲	۶۷٪	سوم
عدم استفاده بهینه از منابع	۲،۳،۴،۸،۱۰،۱۱	۱،۲،۳،۴،۶،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۳،۱۴	۲،۳،۴،۱۰،۱۱	۸۳٪	دوم
محدودیت‌های نیروی ماهر	۱،۲،۳،۴،۵،۷،۹،۱۰،۱۱،۱۲	۱،۷،۱۰،۱۱،۱۳	۱،۷،۱۰،۱۱	۴۰٪	پنجم
کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری	۲،۳،۴،۵،۶،۱۰،۱۱،۱۳	۱،۲،۶،۹،۱۱،۱۲،۱۳	۲،۶،۱۱،۱۳	۵۰٪	چهارم
شکاف‌های اجتماعی	۱۱،۱۴	۱،۲،۴،۵،۹،۱۰،۱۲،۱۳،۱۴	۱۴	۵۰٪	چهارم
جهل و کم‌سوادی	۱،۲،۳،۴،۵،۷،۸،۱۰،۱۱،۱۳	۱،۲،۴،۶،۱۱،۱۲،۱۳	۱،۲،۴،۱۱،۱۳	۵۰٪	چهارم
تمرکزگرایی	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۱۱،۱۲،۱۴	۱،۲،۳،۵،۶،۷،۹،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴	۱،۲،۳،۵،۶،۷،۱۱،۱۲،۱۴	۹۰٪	اول
ناکارآمدی دولت	۵،۶،۷،۹،۱۰،۱۳،۱۴،۱۲،۳،۴	۱،۲،۳،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۲،۱۳،۱۴	۱،۲،۳،۵،۶،۷،۹،۱۰،۱۳،۱۴	۹۱٪	اول
منحصربه‌فرد بودن منابع	۴،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۴	۱،۲،۴،۶،۱۰،۱۳	۴،۱۰	۲۹٪	ششم
کم‌توجهی به پژوهش	۱،۲،۳،۴،۵،۶،۷،۸،۹،۱۰،۱۱،۱۲،۱۴	۱،۲،۷،۹،۱۱	۱،۲،۷،۹،۱۱	۳۸٪	پنجم
وسعت جغرافیایی	۱۱،۱،۲،۴،۵،۸،۱۰	۱،۲،۳،۸،۱۰،۱۱،۱۲،۱۳	۱،۲،۸،۱۰،۱۱	۷۱٪	سوم

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

که همانند سنگ زیربنایی مدل عمل می‌کنند و برای شناسایی عوامل نابرابری منطقه در ایران می‌بایست از این متغیر شروع و به سایر متغیرها سرایت کند (شکل ۱). در واقع این عامل بیشترین تأثیر را بر دیگر عوامل دارد و در بالاترین سطح، یعنی سطح اول، عوامل تمرکزگرایی و ناکارآمدی دولت قرار گرفته‌اند. هر چقدر عوامل در سطح بالاتری قرار گیرند، قدرت تحریک‌کنندگی آن‌ها کمتر و میزان وابستگی بیشتر می‌شود. در واقع عوامل اولین سطح، تأثیرگذاری کمتر اما تأثیرپذیری بیشتری دارند.

همان‌طور که در جدول ۶ ملاحظه می‌شود، عوامل نابرابری منطقه در ایران، در شش سطح طبقه‌بندی شده‌اند. در همین خصوص مدل نهایی براساس سطوح به‌دست‌آمده در گام قبلی و مطابق با ماتریس دستیابی نهایی ترسیم می‌شود. در این مدل (شکل ۱) روابط متقابل و تأثیرگذاری بین معیارها/عوامل و ارتباط معیارهای سطوح مختلف به‌خوبی نمایان است که موجب درک بهتر فضای تصمیم‌گیری می‌شود. در این بخش، عامل منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌های مناطق در پایین‌ترین سطح قرار گرفته‌اند (سطح ششم).

شکل ۱. مدل تفسیری ساختاری عوامل نابرابری منطقه‌ای در ایران

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

تحلیل MICMAC

در این مرحله با استفاده از روش تحلیل MICMAC نوع متغیرها با توجه به اثرگذاری و اثرپذیری بر سایر متغیرها مشخص می‌شود و پس از تعیین قدرت نفوذ یا اثرگذاری و قدرت وابستگی عوامل، می‌توان تمامی عوامل نابرابری منطقه در ایران را در یکی از گروه‌ها یا خوشه‌های چهارگانه طبقه‌بندی کرد:

گروه اول (ربع اول): شامل متغیرهای مستقل خودمختار می‌شود که قدرت نفوذ و وابستگی ضعیفی دارند. این متغیرها تا حدودی از سایر متغیرها مجزا هستند و ارتباطات کمی دارند. در واقع این متغیرها قدرت تبیین‌کنندگی پایینی در شکل‌گیری روابط در مدل سلسله‌مراتبی دارند. گروه دوم (ربع دوم): متغیرهای وابسته هستند که از قدرت نفوذ ضعیف اما

وابستگی بالایی برخوردارند. گروه سوم (ربع سوم): متغیرهای پیوندی هستند که از قدرت نفوذ (تحریک‌کنندگی) و وابستگی بالایی برخوردارند. در واقع هر گونه عملی بر روی این متغیرها باعث تغییر سایر متغیرها می‌شود. گروه چهارم (ربع چهارم): متغیرهای مستقل (کلیدی) را دربر می‌گیرد. این متغیرها دارای قدرت نفوذ بالا و وابستگی پایینی هستند. در تحلیل قدرت و وابستگی این دسته مانند سنگ‌بنای ساختاری سیستم عمل می‌کنند و برای تغییر و تحول اساسی در عملکرد سیستم، باید بر روی آن‌ها تأکید کرد؛ به عبارتی دیگر، مدیریت بایستی توجه ویژه‌ای به آن‌ها داشته باشد تا بتواند تأثیر آن‌ها را بر دیگر متغیرها مورد پایش قرار دهد و مکانیزم‌هایی را انتخاب کند تا در دیگر متغیرها بهبودی حاصل شود.

جدول ۷. درجه قدرت هدایت (نفوذ یا تحریک‌کنندگی) و وابستگی متغیرها

عوامل	ضعف برنانه‌ریزی (X1)	ضعف مدیریت (X2)	ناکارآمدی فنی و تکنولوژی (X3)	ضعف دسترسی به امکانات (X4)	عدم استفاده بهینه از منابع (X5)	محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر (X6)	کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری (X7)	شکاف‌های اجتماعی (X8)	چهل و کم‌سواد (X9)	تمرکزگرایی (X10)	ناکارآمدی دولت (X11)	منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌ها (X12)	کم‌توجهی به پژوهش (X13)	وسعت جغرافیایی مناطق (X14)
قدرت نفوذ	۱۳	۱۲	۶	۶	۶	۱۰	۸	۲	۱۰	۱۰	۱۱	۷	۱۴	۷
میزان وابستگی	۸	۱۱	۱۰	۱۱	۱۱	۵	۷	۹	۸	۱۱	۱۲	۶	۵	۸

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

قدرت نفوذ	۱۴	گروه چهارم									گروه سوم				
	۱۳	متغیرهای مستقل					X13		X1		متغیرهای پیوندی				
	۱۲									X2					
	۱۱										X11				
	۱۰							X9		X10					
	۹				X6										
	۸						X7								
	۷					X12		X14							
	۶								X3	X4	X5				
	۵														
	۴														
	۳														
	۲		گروه اول						X8		گروه دوم				
	۱		متغیرهای خودمختار								متغیرهای وابسته				
		۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴

قدرت وابستگی

شکل ۲. دسته‌بندی عوامل نابرابری منطقه در ایران با استفاده از روش MICMAC
(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۹)

انسانی (X6)، کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری (X7)، و کم‌توجهی به پژوهش (X13) قرار گرفته‌اند (عواملی که دارای قدرت نفوذ بالا و وابستگی پایینی هستند. این عوامل مانند سنگ‌بنای ساختاری سیستم عمل می‌کنند و برای تغییر و تحول اساسی در عملکرد سیستم، باید در وهله اول بر روی آن‌ها تأکید کرد)

نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر به نوعی مکمل مطالعات پیشین در ارتباط با موضوع مهم نابرابری منطقه‌ای است و مهم‌ترین دستاورد نظری و روشی این پژوهش، دستیابی به مدل نظری با استفاده از چند مورد محدود و تکرار نتایج با استفاده از روش کیفی است که نشان از اعتبار نتایج و قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری دارد. توسعه متوازن منطقه‌ای نیازمند رفع موانع اصلی و تأثیرگذار نابرابری منطقه‌ای است. برای کشف قانونمندی حاکم بر شکل‌گیری این مسئله اجتماعی و

نتایج به دست آمده از دسته‌بندی متغیرهای پژوهش در شکل ۲ نشان می‌دهد که در گروه متغیر خودمختار، عامل منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌ها (X12) قرار گرفته است (عاملی که قدرت نفوذ و وابستگی ضعیفی دارد). در گروه متغیرهای وابسته، عوامل ضعف دسترسی به امکانات و تجهیزات (X4)، ناکارآمدی فنی و تکنولوژیکی (X3)، عدم استفاده بهینه از منابع (X5)، شکاف‌های اجتماعی (X8) و وسعت جغرافیایی مناطق (X14) قرار گرفته‌اند (عواملی که از قدرت نفوذ کمتر و وابستگی بالایی برخوردارند). در گروه متغیرهای پیوندی، عوامل ضعف برنامه‌ریزی (X1)، ضعف مدیریت (X2)، جهل و کم‌سوادی (X9)، تمرکزگرایی (X10) و ناکارآمدی دولت (X11) قرار گرفته‌اند (عواملی که از قدرت نفوذ (تحریک‌کنندگی) و وابستگی بالایی برخوردارند). در واقع هر گونه عملی بر روی این متغیرها باعث تغییر سایر متغیرها می‌شود. در گروه متغیرهای مستقل (کلیدی)، محدودیت‌های نیروی

پژوهش، تربیت نیروی انسانی ماهر و افزایش توان مالی و سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته، زمینه برای کاهش نابرابری مناطق و در ادامه توسعه متوازن مناطق فراهم می‌شود. لازم به ذکر است که عوامل فوق با همدیگر به صورت زنجیره‌ای رابطه متقابل دارند؛ به گونه‌ای که با بهبود وضعیت هر عاملی، زمینه برای بهبود عوامل بعدی مهیا می‌شود؛ به عنوان مثال توجه به پژوهش، تربیت نیروی انسانی ماهر و افزایش توان مالی و سرمایه‌گذاری می‌توانند باعث افزایش توان اجرایی مدیریت و اثربخشی برنامه‌ریزی دولت شود.

در همین راستا دولت می‌تواند با برنامه‌ریزی و اجرای سیاست‌های مدیریتی متناسب با پتانسیل‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر منطقه جغرافیایی، در تحقق عدالت اجتماعی و کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای، موفق عمل کند. همچنان که کاهش تصدی‌گری دولت و بروکراسی اداری نیز می‌تواند در کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای مؤثر باشد. در ادامه با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهایی به ترتیب اولویت ارائه شده است:

- توجه و اهتمام بیشتر به پژوهش و آموزش در راستای پرورش مدیران کاربلد، بهبود مهارت نیروی انسانی و از بین بردن جهل و کم‌سوادی.
- برنامه‌ریزی برای رفع موانع مالی و جذب سرمایه‌گذار (با ارائه تسهیلات برای سرمایه‌گذاران خصوصی) در راستای کاهش شکاف‌های اجتماعی و اقتصادی مناطق (از طریق افزایش امکانات و تجهیزات).
- برنامه‌محوری و استفاده از مدیران کارآمد در راستای استفاده بهینه از منابع طبیعی (پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق)، کمک‌های فنی و تکنولوژیک و در نهایت تمرکززدایی و توسعه متوازن منطقه‌ای.

اقتصادی، مدل پژوهشی ساختاری تفسیری به دلیل استفاده از نظرات کارشناسان اهل فن و روایی محتوایی مطلوب آن، روش مفیدی به نظر رسید؛ چراکه می‌تواند ضمن کاهش پیچیدگی‌های موضوع و درک قابل‌قبولی از موضوع مورد بررسی، با مشخص کردن اولویت‌ها، ما را به سمت تصمیم‌گیری‌های بهتری هدایت کند. در این پژوهش براساس این منطق پژوهشی سعی شد مهم‌ترین عوامل نابرابری منطقه‌ای در ایران شناسایی شود و میزان تأثیر هر یک از آن‌ها بر همدیگر مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. در همین راستا، ضعف برنامه‌ریزی درست، تصمیم‌های مدیران و برنامه‌ریزان (ضعف مدیریت)، ناکارآمدی در استفاده از کمک‌های فنی و تکنولوژیک، ضعف دسترسی به امکانات و تجهیزات، عدم استفاده بهینه از منابع طبیعی (پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق)، محدودیت‌های نیروی انسانی ماهر، کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری، شکاف‌های اجتماعی (بی‌عدالتی و فاصله طبقاتی)، جهل و کم‌سوادی (تقدیرگرایی، تضادهای قومی، تخریب‌گرایی و خرافه‌پرستی)، تمرکزگرایی، ناکارآمدی دولت، منحصر به فرد بودن منابع و قابلیت‌های برخی مناطق در مقابل سایر، کم‌توجهی به پژوهش علمی و فناورانه و وسعت جغرافیایی مناطق، مهم‌ترین عوامل نابرابری منطقه‌ای در ایران هستند که در این بین، نابرابری منطقه‌ای از منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌های مناطق و محدودیت نیروی انسانی ماهر از جنبه درونی و کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری و کم‌توجهی به پژوهش از بُعد بیرونی و سطح کلان متأثر بوده‌اند و نسبت به سایر عوامل از اولویت بالایی در جهت رفع نابرابری منطقه‌ای برخوردارند و در واقع کلید توسعه متوازن مناطق، رفع این چالش‌ها است. در تأکید این عوامل، نباید از سایر عامل غافل ماند. پس می‌توان چنین استنباط کرد که با اهمیت‌دادن به نتایج

بودجه (موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی)، سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۱۰۶-۸۳.

DOR: [20.1001.1.22519092.1390.16.2.4.9](https://doi.org/10.1001.1.22519092.1390.16.2.4.9)

امیراحمدی، هوشنگ. (۱۳۷۵). پویایی‌شناسی توسعه و نابرابری استان‌ها در ایران، ترجمه علی طایفی، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی (موسسه اطلاعات)، شماره ۱۱۰-۱۰۹، صص ۱۵۴-۱۷۱.

<http://ensani.ir/fa/article/103151>

بیرو، آلن. (۱۳۶۶). فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: نشر کیهان.

<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/505346>

پریزادی، طاهر؛ میرزازاده، حجت. (۱۳۹۷). توسعه منطقه‌ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی (دانشگاه خوارزمی)، سال هجدهم، شماره ۵۰، صص ۱۹۸-۱۷۹.

DOI: [10.29252/jgs.18.50.179](https://doi.org/10.29252/jgs.18.50.179)

تقوایی، مسعود؛ شفق، سیروس؛ قادری، محمدرضا. (۱۳۹۸). شناسایی عوامل کلیدی مؤثر در ایجاد نابرابری‌های منطقه‌ای استان گلستان، مجله آمایش جغرافیایی فضا (دانشگاه گلستان)، سال نهم، شماره ۳۱، صص ۱۴۰-۱۶۵.

DOI: [10.30488/GPS.2019.90114](https://doi.org/10.30488/GPS.2019.90114)

تمامی، پوریا. (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر نابرابری‌های توسعه منطقه‌ای استان‌های ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته علوم اقتصادی، دانشگاه رازی.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/001eef9790470a55fab5f5185259ff0>

توکلی‌نیا، جمیله؛ شالی، محمد. (۱۳۹۱). نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران، فصلنامه آمایش محیط (دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ملایر)، دوره پنجم، شماره ۱۸، صص ۱۵-۱.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=189407>

چلبی، مسعود. (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران: نشر نی.

<https://nashreny.com/content/%>

حاتمی‌نژاد، حسین؛ منوچهری میان‌دوآب، ایوب؛ بهارلو، ایمان؛ ابراهیم‌پور، احد؛ حاتمی‌نژاد، حجت. (۱۳۹۱). شهر و عدالت اجتماعی: تحلیلی بر نابرابری‌های محله‌ای (مطالعه موردی:

- توزیع بهینه سرمایه انسانی کارآمد و مولد برای ارتقا و انتشار دانش و تکنولوژی بین تمام مناطق کشور.

- حمایت از اقتصاد دانش‌بنیان در راستای بهبود وضعیت اقتصادی کشور (به‌خصوص مناطق توسعه‌نیافته).

- توسعه گردشگری در راستای بهبود شرایط اقتصادی و زیرساختی مناطق کمتر توسعه‌یافته.

- استفاده از سیاست‌های توزیع مجدد منابع از طریق سیستم انتقال مالیات در راستای تحقق استراتژی عدالتگرایی.

- مناسب‌سازی نظام آموزشی متناسب با نیازهای کشور در راستای تربیت نیروی انسانی ماهر و کاربلد.

- استفاده بهینه از منابع در راستای تضمین پایداری‌های محیطی.

- ایجاد جایگاه قانونی و اجرایی مناسب برای آمایش سرزمین در کشور.

- استفاده از مدیران کاربلد در راستای شایسته‌سالاری.

- اتخاذ سیاست تبعیض معکوس و اعطای مشوق‌های مالیاتی و یارانه‌ها برای تشویق افراد و شرکت‌ها

در جهت استقرار در مناطق کمتر توسعه‌یافته.

- اجرای سیاست تمرکززدایی در راستای توسعه متوازن مناطق.

منابع

احمدی، مرضیه؛ فلاحتی، علی؛ دل‌انگیزان، سهراب. (۱۳۹۹). بررسی پویای انتقال نابرابری منطقه‌ای در ایران (مطالعه موردی: استان‌های ایران)، فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق، دانشگاه شهید چمران اهواز)، دوره هفدهم، شماره ۱، صص ۸۵-۱۱۹.

DOI: [10.22055/JQE.2019.27789.1984](https://doi.org/10.22055/JQE.2019.27789.1984)

ازوجی، علاء‌الدین. (۱۳۹۰). سنجش و تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای بازار کار در برنامه چهارم توسعه، فصلنامه برنامه و

یاسوری، مجید. (۱۳۸۸). نابرابری؛ علل، چگونگی و پیامدهای آن، اطلاعات سیاسی اقتصادی (موسسه اطلاعات)، سال بیست و چهارم، شماره ۲۶۶، صص ۲۱۸-۲۲۹.

<http://ensani.ir/fa/article/journal-number/۱۴۹۹۲>

Collier, P., and Tuckett, D. (2021), Narratives as a coordinating device for reversing regional disequilibrium, *Oxford Review of Economic Policy*, 37 (1): 97-112.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa060>

Corvers, F. & Mayhew, K. (2021), Regional inequalities: causes and cures, *Oxf Rev Econ Policy*. 37(1): 1-16.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa067>

Coughlin, R. (2001). *Convergence Theories*, Prepared for Edgar F. Borgatta and Marie L, Washigton: *Encyclopedia of Sociology* (second edition).

<https://www.hse.ru/data/2010/01/20/1229134130/Gale%20Encyclopedia%20of%20Sociology%20Vol%201.pdf>

Devas, N. Rakodi, C. R. (1993). *Managing Fast-growing Cities: New Approaches to Urban Planning and Management in the Developing World*, Harlow: Longman Scientific and Technical.

<https://doi.org/10.1080/00420989420080311>

Garcilazo, E., Moreno-Monroy, A., & Martins, J.O. (2021), Regional inequalities and contributions to aggregate growth in the 2000s: an EU vs US comparison based on functional regions, *Oxford Review of Economic Policy*, 37 (1): 70-96.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa064>

Etzioni, A (2002), "The Good Society," *Seattle Journal for Social Justice*, 1(1): 83-96.

<https://digitalcommons.law.seattleu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1264&context=sjsj>

Forbes, D.K., (1984). *The Geography of Underdevelopment*, London; Croom Helm. 22(4): 1-214.

<https://doi.org/10.1080/00420988520080651>

He, C., Zhou, Y. & Zhu, S. (2017), Firm Dynamics, Institutional Context, And Regional Inequality Of Productivity In China, *Geographical Review*, 107 (2): 296-316.

محلله‌های قدیمی شهر میاندوآب، پژوهش‌های جغرافیای انسانی (دانشگاه تهران)، دورهٔ چهل و چهارم، شماره ۸۰، صص ۶۳-۴۱.

DOI: [10.22059/JHGR.2012.24600](https://doi.org/10.22059/JHGR.2012.24600)

زبردست، اسفندیار؛ حق روستا، سمیه. (۱۳۹۴). تحلیل تطبیقی نابرابری‌های منطقه‌ای بین استان‌های همجوار (بررسی موردی: استان‌های همدان و مرکزی)، نامه معماری و شهرسازی [دانشگاه هنر]، دورهٔ هشتم، شماره ۱۵، صص ۱۱۳-۱۳۸.

DOI: [10.30480/AUP.2015.14](https://doi.org/10.30480/AUP.2015.14)

صادقی، احمد؛ سعیدی اقدم، مهران. (۱۳۹۳). شناسایی و رتبه بندی عوامل مؤثر بر توسعه نیافتگی اقتصاد ایران از دیدگاه خبرگان با استفاده از روش تلفیقی آزمون و خطا و فرایند تحلیل شبکه فازی.

<https://civilica.com/doc/872249>

کریمی، زهرا؛ براتی، جواد. (۱۳۹۶). تعیین سطح نابرابری منطقه‌ای استان‌های ایران: تحلیل شاخص ترکیبی چندبُعدی، رشد و توسعه اقتصادی (دانشگاه پیام نور)، دورهٔ هفتم، شماره ۲۶، صص ۴۹-۷۰.

DOR [20.1001.1.22285954.1396.7.26.3.3](https://doi.org/20.1001.1.22285954.1396.7.26.3.3)

نظم‌فر، حسین؛ علی‌بخشی، آمنه؛ باختر، سهیلا. (۱۳۹۴). تحلیل فضایی توسعه منطقه‌ای استان کرمانشاه با استفاده از مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی (دانشگاه خوارزمی)، سال پانزدهم، شماره ۳۹، صص ۲۲۹-۲۵۲.

DOR [20.1001.1.22287736.1394.15.36.12.8](https://doi.org/20.1001.1.22287736.1394.15.36.12.8)

وفایی، الهام. (۱۳۹۹). آینده پیشرو: کلان‌روندهای منتخب برای ارزیابی توسعه منطقه‌ای ایران، تهران: مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.

<https://www.dfrc.ir/Portal/View/Page.aspx?PageId=۲۷۰۹۳e۳c-d۰fd-۴de۶-b۱ae-fa۵aff۱۲d۶۲۵&t=۴۸>

هانت، دایانا. (۱۳۷۶). بررسی کلی مباحث نظری اقتصاد توسعه از سال‌های دهه ۱۹۴۰، ترجمه غلامرضا آزاد، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی (موسسه اطلاعات)، دوره دوازدهم، شماره ۱۱۹ و ۱۲۰، صص ۱۸۶-۱۹۷.

<https://www.sid.ir/fa/journal/JournalListPaper.aspx?ID=۳۰۷۰>

Pacione, M. (2009), *Urban Geography: A Global Perspective*. London: Routledge.

<https://www.routledge.com/Urban-Geography-A-Global-Perspective/Pacione/p/book/9780415462020>

Rodriguez-Pose, A. (2018), The revenge of the places that don't matter (and what to do about it), *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11 (1): 189–209.

<https://doi.org/10.1093/cjres/rsx024>

Roses, J. R., & Wolf, N. (2021), Regional growth and inequality in the long run: Europe, 1900 – 2015, *Oxford Review of Economic Policy*, 37 (1): 17-48.

<https://doi.org/10.1093/oxrep/graa062>

Shankar, R. & Shah, A. (2003). Bridging the Economic Divide within Countries: A Scorecard on the performance of Regional Policies in Reducing Regional Income Disparities, *World Development*, 31(8): 1421-1441.

<https://ideas.repec.org/a/eee/wdevel/v31y2003i8p1421-1441.html>

<https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2016.12194.x>

Kim, S. (2008). *Spatial Inequality and Economic Development: Theories, facts, and policies*. Working Paper (No.6), Commission on Growth and Development, Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development.

<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28050?locale-attribute=es>

Kutscherauer, A. (2010). *Regional Disparities in Regional Development of the Czech Republic*. Ostrava: University of Ostrava.

<http://disparity.vsb.cz>

McCann, P. 2020. Perceptions of regional inequality and the geography of discontent: insights from the UK. *Regional Studies*. 54(2): 256-267.

<https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1619928>

Marchand, Y., Dubé, J. & Breau, S. (2020). Exploring the Causes and Consequences of Regional Income Inequality in Canada, *Economic Geography*, 96 (2): 83-107.

<https://doi.org/10.1080/00130095.2020.1715793>

